

Dragan Potočnik

Islam v imaginaciji Zahoda in pouk zgodovine

1 Uvod

Nesporazumi med tradicijama Zahoda in islama, ki imajo korenine v preteklosti, se nadaljujejo v sedanosti ter nakazujejo prihodnost. So neizčrpna tema, saj se pojavljajo v vsakem zgodovinskem obdobju ter na vsakem področju človeškega delovanja. Z obeh strani so velikokrat plod predsodkov, in sicer deloma zaradi resničnega nepoznavanja nasprotne strani, še bolj pa zaradi namerne ignorance.

Najpogostejši razlog za netoleranco v javnem diskurzu o islamu v zahodnih kulturah je nepoznavanje islama, čeprav je islam v vsakem pogledu mnogo bližji judovsko-krščanski tradiciji kot katerikoli drugi religiji. Možna je celo trditev, da so judovstvo, krščanstvo in islam različice ene in iste religijske tradicije. Med krščanstvom in islamom seveda obstajajo precejšnje razlike, vendar pa sta obe religiji v osnovi naslednici judovske postave ter grške filozofije in znanosti.

Če Jezusov in Mohamedov nauk preučujemo kot celoto, ne da bi besedila oropali njihovega izvirnega konteksta, le stežka sklenemo, da se bodo verniki ene ali druge religije pripravljene spustiti v spor s pripadniki druge religije. Trk med verstvoma nastaja šele med tistima korporativnima ustanovama, ki sta bili cepljeni na drevo religije.

O tem trku je razmišljal Arnold J. Toynbee, znani britanski zgodovinar in teoretik civilizacij, ki je bil znan po globalnem in neevropocentričnem pristopu k zgodovini civilizacij; njegovo delo je danes marginalizirano. V članku o islamu in zahodnem svetu je leta 1923 v reviji *Asia: The American Magazine of the Orient* zapisal, da bosta islam in krščanstvo doživela veliko nesreče, če ne bosta mogla živeti in delovati skupaj. V antagonizmu križa in polmeseca je videl simbol konflikta, heraldično orodje leva in samoroga – večno v medsebojnem spopadu. Toynbee opozarja, da nas tako vidijo zunanji opazovalci, kot so budisti in hindujci, medtem ko islam in krščanstvo sebe vidita kot lev ali jagnje, pri čemer se seveda vsaka stran enači z nedolžno živaljo, drugo pa ima za plenilca (Toynbee, 1923).

Misli, ki jih je Toynbee zapisal o odnosu med Zahodom in islamom, so aktualne še danes, skoraj sto let kasneje, saj bi kaj podobnega lahko prebrali tudi pred več stoletji. Ob tem se postavlja vprašanje, kateri so ključni dogodki, ki so oblikovali odnose med Zahodom in islamskim svetom, zlasti pa kaj storiti za boljše poznavanje islama oziroma za večjo strpnost do drugače verujočih in drugačnih civilizacij.

2 Dosežki islamske civilizacije in fascinacija Zahoda

Raziskovalci, orientalisti in popotniki iz 19. in začetka 20. stoletja so se z navdušenjem lotevali odkrivanja območja Prednje Azije. Pri tem so kazali pogum, spoštovanje in pogosto tudi pravo fascinacijo nad kulturo in religijo tega prostora ter njenim bojem proti zahodni kolonialni politiki. Vsi po vrsti so bili imenitni pisci z mogočnim literarno-potopisnim opusom. Kot novodobne Šeherezade so s svojimi zgodbami iskali izgubljeni čas tega dela sveta, ki se je tudi zaradi agresivne kolonialne politike Zahoda iz nekoč slavne preteklosti vedno bolj izgubljal v slepi ulici. To so bili veliki raziskovalci in popotniki na območju Prednje Azije, kjer je živelo pretežno muslimansko prebivalstvo. Med najbolj znanimi sta Gertrude Bell (1868–1926), britanska popotnica, diplomatka in arheologinja, ter Lawrence Arabski (1888–1935), britanski častnik, arheolog, diplomat in pisatelj. Lawrence Arabski in Gertrude Bell sta bila zaslužna za pridobitev arabskih Druzov, da so napadali Turke in tako pomagali antanti med prvo svetovno vojno. Pomembni so bili še mnogi drugi, kot so švicarska pisateljica, novinarka in popotnica Annemarie Schwarzenbach (1908–1942), švicarski raziskovalec in pisatelj Johann Ludwig Burckhardt (1784–1817), francoski raziskovalec Charles Huber (1847–1884), nemški popotnik in raziskovalec Julius Euting (1839–1913), angleški pesnik, pisatelj o Prednji Aziji in popotnik Charles Doughty (1843–1926) in William Gifford Palgrav (1826–1888), angleški duhovnik, vojak, popotnik in orientalist (Potočnik, 2020, 4–5).

Vsi ti raziskovalci in popotniki so bili navadno tudi poznavalci dosežkov islamske civilizacije, ki jih večina ljudi na Zahodu ni poznala. V svojem dojemanju islama so tako izhajali iz nedvomnih dosežkov islamske civilizacije ter njenega prispevka k svetovni kulturni in umetniški zakladnici. Islamska civilizacija je bila v obdobju evropskega srednjega veka skupaj s Kitajsko vodilna civilizacija na svetu. Njen razvoj zavzema čas mogočnega Omajadskega in Abasidskega kalifata, kanatov, ki so nastali na območju razpadlega Mongolskega cesarstva, ter kasneje mogočnih držav safavidske Perzije, mogulske Indije in osmanske Turčije. Skoraj pol tisočletja je bil Bagdad eno največjih kulturnih središč starega sveta, kjer sta se ponovno zblíževala grški in perzijsko-arabski svet in kjer so se zbirali znanstveniki in učenjaki z vsega sveta. Že leta 754 so v Bagdadu ustanovili center za prevajanje grških rokopisov v arabščino. Prevajali so dela grških filozofov Aristotela in Platona ter spise novoplatonikov, v naravoslovju dela Evklida, Arhimeda in Ptolemeja, v zdravilstvu pa Hipokratov učbenik. S pomočjo Arabcev se je tako Evropa seznanjala ne le z deli antičnih filozofov, temveč tudi z islamskimi spoznanji in iznajdbami ter z znanostjo in umetnostjo stare Indije in Kitajske. Poleg tega je dal islamski svet človeštvu izjemne znanstvenike, na primer Ibn Sino, v Evropi bolj znanega kot Avicenna (980–1037), ki je zapustil ogromno del z vseh področij naravoslovja (Velajati, 2016, 995). Med pomembne islamske zdravnike

štejemo Al Razija, ki je v svojem največjem delu Al Hawi (Popolna knjiga) zapisal vse medicinsko znanje tistega časa, napisal pa je tudi več razprav o alkimiji. Pomembna odkritja so dosegli tudi v matematiki. Horizmi (Al Hvarizmi) velja za enega najpomembnejših muslimanskih matematikov in utemeljiteljev algebre. Njemu se lahko zahvalimo za priredbo decimalnega številčnega sistema indijskih učenjakov, tako da indijske številke, ki poznajo tudi ničlo, od takrat imenujemo arabske številke (Essa, Ali, 2016, 118–120). Na področju zemljepisa in zgodovine je pomemben Al Masudi, ki je napisal monumentalno delo v 30 zvezkih z naslovom *Zgodovina časa* in ki ga označujejo za arabskega Herodota. Pomemben je tudi Perzijec Al Biruni (ok. 973–1048), ena največjih znanstvenih osebnosti islamskega srednjega veka. Njegovo delo s področja astronomije *Masudski kanon* je najpopolnejša tovrstna knjiga. V *Preživelih spomenikih minulih stoletij* nam je zapustil dragoceno zbirko zgodovinskega, etnografskega in kulturnega gradiva (Lunde, 2005, 82–86).

Na raziskovalce in popotnike je vtis naredila tudi islamska umetnost, ki pomeni izjemen prispevek islama v zakladnico svetovne umetnosti. Umetnost Omajadov je položila temelje, na katerih se je kasneje razvijala večina umetniških slogov. Pod vplivom helenistične in perzijske umetnosti so zgradili prve mošeje. Pri tem jih je navdihnila starokrščanska bazilika, v skladu s katero so razvijali prerokovo molilnico. Te osnove so dale znamenite mojstrovine, kot so Kupola na skali, Velika (omajadska) mošeja v Damasku ter mošeji v Kufi in Basri (Hattstein, Delius, 2000, 64–87). Med drugimi vrstmi umetnosti je posebno pomembno mesto zavzemala književnost, kjer sta imeli posebno vlogo obe sveti izročili, Koran in Hadis. Koran je neizčrpen vzor arabski književnosti ne le zaradi svoje svetosti, temveč tudi literarne dovršenosti. Eden največjih proznih piscev arabske književnosti je bil Perzijec Ibn Al Mukafa. Njegovo največje delo je prirejeni prevod perzijskega zapisa indijske basni z arabskim naslovom Kakila in Dimna. Arabske pravljice pa najodličneje predstavlja zbirka Tisoč in ena noč, ki nam je vsem dobro poznana (*Kayhan International*, 1971, 40).

Pri umetnosti je imela pomemben vpliv na predstave o islamski civilizaciji tudi poezija s številnimi pesniki in bogato tradicijo. V tako imenovani arabski renesansi se je na abasidskem dvoru še posebno razcvetela poezija, v kateri so pesniki povzdigovali ljubezen do življenja ter peli o ljubezni in vinu. Eden takih je bil Omar Hajam, avtor okoli 600 štirivrstičnic, imenovanih Rubajati. Njihova misel je svobodnjaška, večidel naperjena zoper verske dogme; pesmi opevajo užitke in včasih celo mistiko. Med pesniki je pomemben še perzijski epik Firduzi, avtor najslavnejše perzijske knjige, Knjige kraljev (Šahname), pesnitve, v kateri opisuje zgodovino Perzije od mitskih začetkov do arabske osvojitve (Potočnik, 2015, 129–131). Med velikane svetovne poezije so se zapisali še Rudaki (Abu Abdulah Džafar), Nizami, Abu Nuvas in Farid Ad Din Atar. Največja poeta iz časa vdora Mongolov (13. stoletje) sta Sadi in Hafez. Sadi z umetninama Gulistan (Rožni vrt) v prozi in verzih ter Bustan (Sadovnjak) v verzih izraža

moralizirajoče in poučne misli, ki veljajo za klasičen izraz perzijske ljudske modrosti. V naslednjem stoletju je prav tako v Širazu deloval še en pomemben perzijski pesnik, Hafez. Po njegovi smrti je izšla zbirka skoraj 600 pesmi. Pisal je mojstrske gazele, v katerih je opeval vino, ljubezen, življenjske radosti in lepoto narave. To pa je tudi doba, ko je živel Dželal Ad Din Rumi, mistični poet, ki velja za ustanovitelja reda vrtečih se dervišev. S knjižno umetnostjo je neločljivo povezana miniatura, ki se je dolgo razvijala le s pomočjo rokopisov. Arabci sprva niso imeli slikarske tradicije, zato so bili prvi primerki te umetnosti verjetno delo kristjanov (Tamimdari, 2002, 44–76).

Zahodni popotniki in raziskovalci pa so bili poleg naravne lepote pokrajine fascinirani tudi nad odkrivanjem arhitekturne dediščine islamske civilizacije, ki je imela bogato tradicijo v kalifatu, nadaljevali pa so jo osmanski Turki in Perzijci. Po zaslugi velikega turškega arhitekta Sinana lahko še danes občudujemo številne mošeje (Sulejmanija v Istanbulu, Selimija v Edirnu), medrese in hamame. Gradil je tudi na Balkanu, na primer most na Drini v Višegradu (Rice, 1968, 184–193). V islamski Perziji je stavbarstvo vrhunec doseglo v času vladavine šaha Abasa. Najlepše stavbe najdemo v Esfahanu, ki ga je dal šah Abas pozidati v eno najlepših mest (Ghasemi, 2011, 45–51).

Obenem je bil to čas razcveta filozofije, teologije in upodabljajoče umetnosti, v katerem se je razmahnila filozofija, ki je izhajala iz Aristotelovih načel ter iz klasične islamske in perzijske filozofije. V tem času je Perzija slovela po strpnosti, saj so ljudje smeli povsem svobodno razpravljati o različnih verskih dogmah. Ta spopad razuma z vero se je iz Perzije širil po vsem islamskem svetu. V senci drug drugega so stali mošeja, sinagoga, armenska cerkev in zoroastrski tempelj. Nemuslimani so lahko tako nemoteno opravljali verske obrede (Potočnik, 2015, 290).

Zahodni popotniki in raziskovalci, kot je bila Gertrude Bell, so bili nedvomno dobro izobraženi in so poznali bogastvo islamske civilizacije, kar je poleg privlačnosti neznanega in »eksotičnosti« skrivnostnega sveta ter iskanja novih duhovnosti v odmikanju od krščanstva vplivalo na njihovo fascinacijo z islamskim svetom. Seveda so tudi njihove predstave temeljile na določenih stereotipih o islamskem svetu kot o poudarjeno čustvenem, senzualnem in prvinskem v primerjavi z zahodnim svetom. Tako Said (2003, 3) trdi, da je tudi orientalizem, ki je bil popularen v evropskih akademskih študijah 19. stoletja in v 20. stoletju, islamski svet dojemal kot nekaj homogenega, zato ga lahko pojmujejo kot orodje dominacije in avtoritete Zahoda nad Vzhodom ter utrjevanja stereotipov.

3 Protiislamski diskurz in priseljevanje muslimanov na Zahod

Splošno nezaupanje med Zahodom in islamskim svetom ter strah, stereotipi in napačne predstave Zahoda o islamskem svetu imajo korenine v davni zgodovini ter temeljijo

na prepletu zgodovinskih, političnih, religioznih in vojaških vidikov. Nezaupanje in strah imata dolgo zgodovino, vendar je koncept islamofobije pravzaprav pojav 20. stoletja (Bakali, 2016, 11). Vlade zahodnoevropskih držav so bile v prvi polovici 20. stoletja, zlasti po prvi svetovni vojni, sicer precej naklonjene islamu in islamskim priseljencem, ki so odigrali pomembno vlogo na bojiščih prve svetovne vojne na strani Velike Britanije in Francije. Z njimi so naklonjeno ravnali tudi Nemci, ki so se po drugi strani trudili dokazati, kako dosti bolje ravnajo z muslimani kot britanske in francoske oblasti (Hannun, Spaan, 2016).

To naklonjenost in zanimanje pa je po drugi svetovni vojni, zlasti pa proti koncu 20. stoletja, začel nadomeščati protiislamski diskurz. Bosanski pisatelj Dževad Karahasan tako v intervjuju opominja, da se od začetka 21. stoletja sistematično proizvaja protiislamska histerija v obliki neusmiljenih kampanj proti islamu. Te se navadno začnejo s sistematičnim negativnim vladnim diskurzom, ki dobi medijsko podporo. Države s pretežno muslimanskim prebivalstvom so druga za drugo podvržene okupaciji in poskusu nasilne spremembe vladnih struktur, kar ima hude posledice za civilno prebivalstvo in stabilnost teh dežel, kot se je pokazalo v ameriški vojni v Iraku. Vendar pa Karahasan obenem ugotavlja, da ima protiislamski diskurz tudi pozitivne učinke, saj se znova prebujata zanimanje za islam, objavljajo se knjige in potekajo razprave, v katerih ljudje spoznavajo kulturne in civilizacijske razsežnosti islama. Obenem opozarja na nevarnost enostranskosti v prikazovanju katerekoli civilizacije in religije. »Nič na tem svetu ni samo zlo ali samo dobro. Skušajo nam vsiliti kičaste slike, na katerih obstaja samo dobro ali samo slabo. Noben človek ni samo zloben, samo dober, samo takšen ali drugačen. V vsakem od nas je tako zlo kot dobro« (Karahasan, 2019).

Danes je diskurz o islamu na Zahodu pogosto osredotočen na teroristične napade ter boje med suniti in šiiti. Tako večina javnega diskurza v ZDA islam povezuje z negativnimi dogodki, v Evropi pa v javnosti prevladuje diskurz o islamu kot nasilni religiji. Čeprav že dolgo poznamo izraze, kot sta rasizem in antisemitizem, je islamofobija razmeroma nov izraz, ki je nastal leta 1997 kot opis predsodkov, ki so bili odziv na drugačen videz muslimanov ter izraz netolerantnosti do njihove religije in kulture, ki se je širila na podlagi nevednosti in strahu pred neznanim (Esposito, 2013, 12).

Prevladujoče mnenje, ki izhaja iz takšnega diskurza, je, da islam ni kompatibilen z zahodnimi vrednotami (enakopravnost, svoboda, pravice žensk), da se ne bo integriral v svetovno skupnost ter da je poglavitni vzrok terorizma in grožnja svetovni varnosti. Podobe o muslimanih v zahodnem svetu so povezane z migracijskim ozadjem, socialnim in ekonomskim statusom ter etničnim izvorom. Muslimani so v ZDA postali osrednja točka migracijske politike po terorističnih napadih 11. septembra 2001 in še bolj po Trumpovi izvolitvi. Pred tem niso bili v ospredju migracijske politike, saj ne pripadajo večinski priseljski skupini in nižjim ekonomskim slojem prebivalstva. Tudi v Evropi so zaradi povezovanja islama in imigrantov zakone o priseljevanju (še

posebej iz islamskih držav) poostrili. Večina muslimanov v Evropi je imigrantov in trenutno predstavljajo okoli 5 % prebivalcev Evropske unije. V Franciji jih je okoli 4,5 milijona, v Nemčiji 3 milijone, 1,6 milijona v Veliki Britaniji ter 0,5 milijona v Italiji in na Nizozemskem. Skupine muslimanov so neenakomerno porazdeljene in povezane z migracijsko zgodovino določene države. V Francijo in Veliko Britanijo so se začeli priseljevati sredi 20. stoletja (zato so muslimani v teh državah večinoma afriškega porekla oziroma v Veliki Britaniji iz Pakistana), v Nemčijo pa so se v času povojnega ekonomskega »booma« začeli priseljevati večinoma turški delavci (Cesari, 2013, 1–2).

Druga posebnost evropskih muslimanov je njihov razmeroma nizek socialno-ekonomski status. Kot imigranti so v Evropo večinoma prišli kot nižjekvalificirana delovna sila iz slabo razvitih držav, kar je skupaj z nizkimi standardi izobraževanja in malo priložnostmi za delo povzročilo nizko ekonomsko učinkovitost imigrantov. Poleg tega so se v Evropi muslimani večinoma naseljevali v ločena urbana naselja, kjer živijo v slabih življenjskih razmerah, saj so polna nasilja in kriminala, kar je še dodatno spodbudilo vprašanja o možnosti integriranja muslimanov v skupnost (Cesari, 2013, 3).

Muslimani v ZDA so ena najbolj raznolikih skupnosti na svetu. Za večino je izobrazba prioriteta, saj so druga najbolj izobrazena verska skupnost v ZDA (za Judi – 40 % jih ima vsaj diplomu (v primerjavi z 29 % Američanov skupaj)). Azijska in belska muslimanska manjšina sta med najbolj izobraženimi rasnimi skupinami med muslimani in v ZDA na splošno, vendar pa je raven izobrazbe afroameriških muslimanov povprečno nižja od ostalih muslimanov, kar je povezano tudi z njihovimi slabšimi življenjskimi razmerami. V zadnjih desetletjih se vse več ameriških muslimanov ekonomsko in politično vključuje v ameriško skupnost, vendar je to po terorističnem napadu 11. 9. 2001 postalo vse težje. Večina muslimanov je po tem dogodku izrazila prepričanje, da je vse težje biti musliman, saj so bili podvrženi temeljitim pregledom na letališčih, rasnemu profiliranju ter nadzoru mošej in njihovih domov. Znaki socialne osamitve so vidni tudi v tem, da se jih le majhen delež udeležuje volitev (64 %, najmanj med verskimi skupnostmi), še nižji pa je delež med mlajšimi generacijami muslimanov (Esposito, 2013, 13–16).

Radikalizacija muslimanov, živečih v Evropi, postaja akuten evropski problem. V evropskih državah, predvsem v Franciji, Veliki Britaniji in Nemčiji, namreč živijo številčne, večmilijonske skupnosti muslimanov. Zaradi naraščanja števila radikalnih dejanj muslimanov, živečih v Evropi, se krepi protiislamski diskurz med avtohtonim prebivalstvom, posledično pa narašča tudi družbenopolitični vpliv skrajno desnih političnih strank in skrajnih postfašističnih formacij. Postavlja se vprašanje, kako se soočiti s problemom. Članice Evropske unije predvsem zaostrujejo varnostne ukrepe (povečana obveščevalna dejavnost in nadzor, odvzemanje osebnih dokumentov in podobno), vendar pa je to zgolj boj proti simptomom, ki ne odpravlja dejanskih

razlogov za radikalizacijo. Nujno bi bilo identificiranje in odpravljanje korenin oziroma dejanskih razlogov za radikalizacijo muslimanov, živečih v Evropi, obenem pa z izobraževanjem širiti znanje in omogočiti medsebojna soočenja, ki bodo zmanjševala napetosti.

4 Poučevanje zgodovine v luči oblikovanja strpne demokratične družbe na primeru obravnave islama

Eno od področij, ki ima pomembno vlogo pri odpravljanju napetosti med zahodno in islamsko kulturo, je vzgoja mladih. Če naj bi danes šola mlade ljudi pripravila na to, da bodo aktivni udeleženci odprte demokratične družbe, da bodo samostojno in kritično razmišljali ter da bodo dovolj fleksibilni v nezanesljivem in spreminjajočem se svetu, mora dati večji poudarek na vzgoji demokratičnih vrednot. Pri tem gre za vzgojo za odprto in multikulturno družbo ter za izgradnjo evropske identitete, ki ne temelji na izključevanju. Z vidika odnosa Zahoda do islama je v zadnjem času zaradi terorizma vse bolj v ospredju nestrpnost do muslimanov in islamske vere. Kot ugotavlja Potočnik (2009, 91–97), je pogost razlog za nestrpnost nepoznavanje islama, zato morajo prav učitelji zgodovine učencem ustrezno predstaviti dejstva iz zgodovine islama in korenine trenutnih napetosti, tako da se osredotočijo na bogato zgodovino islamske civilizacije, obenem pa ne zakrivajo negativnih pojavov, ki izhajajo iz nekaterih družbenih oblik islama in verske radikalizacije.

Zgodovina kot eden temeljnih splošnoizobraževalnih predmetov se mora prilagajati spremembam in potrebam v sodobni družbi. Te spremembe se pogosto zrcalijo v učbenikih, ki naj bi vsebovali nepristransko obravnavo pojavov in znanstveno podprta dejstva. Odnos do islama na Zahodu tako lahko razberemo tudi iz predstavitev tem v osnovnošolskih in srednješolskih učbenikih. Učbeniki so velikokrat ideološka bojišča, obenem pa lahko s predstavljanjem zgodovine raznovrstnih kultur pomembno vplivajo na znanje ter s tem na odnos mladih do različnih kultur in civilizacij. V nadaljevanju je predstavljeno vključevanje islamske civilizacije v slovenske osnovnošolske učbenike.

5 Islamska civilizacija in slovenski učbeniki za zgodovino v osnovni šoli

Ob primerjavi sodobnega učnega načrta za zgodovino za 7. razred z učnimi načrti iz sedemdesetih in osemdesetih let 20. stoletja ugotovimo, da so v sedemdesetih in osemdesetih obravnavali teme od prazgodovine do protireformacije v 16. in 17. stoletju. Med njimi so se neevropskega prostora dotikale tri širše teme – sužnjelastniški red, fevdalizem in razkroj fevdalne družbe. Ti podatki nam povedo, da se v preteklosti v sedmem razredu (takratnem šestem) niso niti dotaknili tem, ki bi govorile o Afriki ali Aziji oziroma o nastanku in širjenju islamske civilizacije (Lah, 2011, 18).

Kako so teme, povezane z islamsko civilizacijo, predstavljene v državnem učnem načrtu za zgodovino v osnovni šoli, ki je trenutno v uporabi (Program osnovna šola. Zgodovina. Učni načrt, 2020)?

5.1 7. razred

Zgodovina se obravnava kronološko: od najstarejših človeških skupnosti do konca srednjega veka (do konca 15. stoletja). Tema o nastanku in širjenju islamske civilizacije se obravnava pri izbirnih temah Sredozemlje – prostor sodelovanja in nasprotij med kulturami ter Kulturna podoba neevropskih ljudstev.¹

Celotno znanje o tem pomembnem obdobju je torej omejeno na izbirno vsebino. Kaj to pomeni v praksi? Učitelj oziroma učenci izbirajo med temo Sredozemlje – prostor sodelovanja (vsebina o Sredozemlju kot stičišču med Franki, Arabci in Bizancem, križarski pohodi ter nastanek osmanske države) ter temo o indijskih kulturah Severne, Srednje in Južne Amerike, o afriških plemenih, o Indiji, Kitajski in mongolski državi (Janša, Mihelič, 2004, 5–6).

Težava je v tem, da morajo izbirati med eno ali drugo vsebino, namesto da bi imeli možnost obravnavati vse omenjene teme. Učenci bi v sedmem razredu namreč morali vedeti, kdaj in kako je nastala islamska civilizacija, kako so potekali stiki med Zahodom in islamskim svetom, zakaj je prišlo do križarskih vojn in kako se je širila islamska civilizacija. Obenem pa morajo vedeti, kdo so bili Azteki, Maji in Inki. Žrtvovati eno znanje za pridobitev drugega ne bi smela biti izbira, saj bi morali biti učenci in učitelji deležni pridobivanja in dajanja znanja o vseh omenjenih temah.

Tudi v osmem razredu se zgodovina obravnava kronološko, in sicer od konca srednjega veka do konca 19. stoletja. Prvič je med obveznimi vsebinami govora o islamski civilizaciji: pri temi o širitvi osmanskega imperija. Med štirinajstimi izbirnimi vsebinami so tri, ki obravnavajo neevropski prostor: Potovanje v skrivnostne kraje Azije in Afrike, Življenje v osmanski državi ter Prve kapitalistične velesile (ta obravnava ZDA in Japonsko). Zaradi številnih zanimivih tem je spet malo verjetno, da bodo učenci in učitelji izbrali temo Življenje v osmanski državi (Krumpak, 2016, 3–4).

Ob primerjavi sodobnega učnega načrta s tistimi iz sedemdesetih in osemdesetih let prejšnjega stoletja ugotovimo, da so v takratnem sedmem razredu (današnji osmi) obravnavali občutno manj tem, povezanih z neevropskim prostorom. Učni načrt iz leta 1973 je vseboval temo nastanka ZDA in osvajanja kolonij, tisti iz leta 1979 pa je namesto nastanka ZDA obravnaval boje med velesilami ter novo delitev sveta. Učni načrt iz leta 1983 pa je kot neevropsko temo obravnaval le ameriško revolucijo. Ti

1 Teme obravnavajo v okviru obveznih in izbirnih vsebin. Učitelj se skupaj z učenci odloči, katere izbirne teme bodo obravnavali.

podatki nam povedo, da se v preteklosti v sedmem razredu niso niti dotaknili tem, ki bi govorile o islamski civilizaciji (Lah, 2011, 18).

Zgodovina v devetem razredu osnovne šole obravnava dogajanja v 20. in 21. stoletju. Neevropski prostor je nekoliko bolje zastopan kot v osmem razredu. Pomembno je, da so vsebine neevropske zgodovine obravnavane pri obveznih temah in niso vezane na izbiro učencev pri določanju izbirnih tem kot v sedmem in osmem razredu. O islamski civilizaciji je aktualna tema bližnjevzhodna in srednjevzhodna kriza (Krumpak, 2018, 4–5). To pa so vsebine, ki jih učenci morajo poznati za razumevanje aktualnih dogajanj.

Ob primerjavi učnega načrta z učnim načrtom iz osemdesetih let prejšnjega stoletja vidimo, da je učne vsebine islamske civilizacije obravnaval le pri temi osvobodilna gibanja po svetu (Lah, 2011, 20–21).

Vsebine, ki se obravnavajo od sedmega do devetega razreda in so vezane na islamsko civilizacijo, niso sporne ne po izboru tematike ne po vsebini. Vendar pa je neustrezno, da je obdobju evropskega srednjega veka, ko je bila islamska civilizacija skupaj s Kitajsko vodilna civilizacija na svetu, namenjena le izbirna tema.

Z drugačnimi problemi kot v slovenskih šolah se pri islamu v učbenikih srečujejo v ZDA, kjer je bila v preteklosti predstavitev islamske civilizacije v določenih učbenikih deležna precejšnje kritike, ker naj bi bil islam opisan preveč pozitivno.

6 Islam in ameriški učbeniki

Z obravnavo islama v ameriških šolah se v ZDA dejavno ukvarja American Textbook Council (ATC), ki ga vodi zgodovinar Gilbert T. Sewall. Leta 2008 je ATC izdal poročilo *Islam in the Classroom: What the Textbooks Tell Us* (Sewall, 2008a), v katerem je avtor ocenil deset najpogosteje uporabljenih učbenikov v ameriških srednjih šolah z vidika poučevanja o islamu, med drugim tudi učbenik *History Alive! The Medieval World and Beyond in World History* (Dokl, 2009, 44). Avtor je v prispevku *Textbook Lies about Islam* (Sewall, 2008b) pisal tudi o lažeh o islamu v učbenikih.

ATC je opozoril nase že leta 2005, ko je ob podpori staršev prispeval k umiku učbenika *History Alive! The Medieval World and Beyond* iz nekaterih šol v Kaliforniji in Arizoni. V poročilu so zapisali, da so se starši ob prebiranju omenjenega učbenika začudili obsežnim poglavjem, namenjenim islamu (Bower, Lobdell, 2005, 101).

V poročilu (Sewall, 2008a) izstopajo trditve, da skušajo številne politične in verske skupnosti vsebino učbenikov izrabiti v svojo korist. Poročilo navaja, da so netočnosti pri temah, povezanih z islamom, še posebej velike in moteče. Nadalje trdi, da zgodovinski učbeniki islam predstavljajo v nepopolni in v prid islama izumetničeni luči, saj napačno povzemajo njegove temeljne ideje in tako pomenijo izziv za mednarodno varnost. Poročilo ugotavlja, da je večji delež nenatančnih informacij o islamu mogoče

zaslediti v učbenikih, ki so namenjeni nižjim razredom srednje šole. Po njegovem mnenju islamski aktivisti pojem multikulture družbe izkoriščajo za preobrazbo islamskih vsebin v zgodovinskih učbenikih. Poročilo zaključí, da je krivda za pristransko podajanje znanja o islamski civilizaciji v ameriških učbenikih pri založbah, nadzornih in izvršnih odborih, ki se odločajo, kakšnim založniškim načelom bodo sledili (Sewall, 2008a, 5).

V poročilu je še zapisano, da le redki založniki ameriških zgodovinskih učbenikov razumejo pomen in namen učbenikov ter da »morajo učbeniki, ki naj bi služili kot vodilo pri državljanski vzgoji, mlade med drugim svariti pred morebitnimi nevarnostmi, ki ogrožajo ameriške ideale in nacionalno varnost« (Sewall, 2008a, 36).

Zaključek poročila je požel občudovanje in podporo številnih ameriških medijev ter hkrati sprožil nestrinjanje nekaterih strokovnjakov, ki so poročilo označili kot nestrpen in izrazito škodoželjen poskus napada na religijo in tiste, ki v boljšem poznavanju islama in vzpostavitvi multikulture družbe vidijo izhod iz kroga nestrpnosti.

Najbolj problematično je sporočilo, da je prepričanje o islamu kot miroljubni religiji nezaželeno in da je takšno pisanje učbenikov škodljivo za varnost ZDA. Prava nevarnost je v tem, da bi enostransko podajanje zgodovine islama v učbenikih s poudarjanjem negativnih pojavov zapleten položaj med islamom in Zahodom v bodoče utegnile le še poslabšati. Po drugi strani pa bi boljše poznavanje zgodovine in dosežkov islamske civilizacije pripomoglo k večji strpnosti ne le do islamske civilizacije, temveč tudi do drugih kultur in različnih etničnih skupin, učencem pa bi pomagalo kritično ovrednotiti sodobne družbene napetosti v luči zgodovinskih dogajanj.

7 Sklep

Talilni lonec različnih kultur postaja vse večji. Posledično je danes ob različnih akcijah skrajnežev vse težje ohranjati dialog med skupnostmi, ki jih razdružujejo politični spori. Razlike so lahko izhodišče za razvijanje dialoga na več ravneh. V šolskem kontekstu bi bilo treba poleg učencev o medkulturnem dialogu osveščati tudi učitelje, ki so v učnem procesu v veliki meri odvisni od učnih sredstev, kot so učbeniki. Ob pomoči uravnoteženo napisanih učbenikov brez stereotipov in strahov pred drugačnim lahko pomagajo mladim preseči etnocentrične predstave o svetu.

Pristop, ki ga priporoča ATC, ne pripomore k razumevanju in spoštovanju do drugače verujočih, temveč islam v določeni meri enači s fundamentalizmom in nanj meče senco krivde stereotipnih obtožb. Prav tako pa lahko govorimo o neustreznem pristopu pri obravnavi islamske civilizacije v slovenskih učnih načrtih za zgodovino, še posebej v sedmem razredu. Z uravnoteženo obravnavo zgodovine in dosežkov islamske civilizacije bi učencem omogočili boljše razumevanje naraščajoče politične in ekonomske soodvisnosti med narodi in jih tako bolje pripravili na sodoben razvoj

družbe, ki bo preživela le z enakopravnim političnim, ekonomskim in kulturnim sodelovanjem med narodi.

Literatura

- Bakali, N., *Islamophobia: understanding anti-Muslim racism through the lived experiences of Muslim youth*, Rotterdam 2016.
- Bower, B., Lobdell, J., *History Alive! The Medieval World and Beyond*, El Camino Real 2005.
- Cesari, J., *Why the West Fears Islam: An Exploration of Muslims in Liberal Democracies*, New York 2013.
- Dokl, U., *Islam in ameriški učbeniki*, Diplomsko delo, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor 2011.
- Esposito, J. L., *The Future of Islam*, New York 2013.
- Essa, A., Ali, O., *Muslimanski doprinos renesansi*, Sarajevo 2016.
- Ghasemi, M., *Esfahan the never-ending Splendour*, Esfahan 2011.
- Hannun, M., Spaan, S., When Europe loved Islam, FM, 5. maj 2016, <https://foreignpolicy.com/2016/05/05/when-europe-loved-islam-interwar-weimar-republic-wilmersdorf-mosque/> (pridobljeno 25. 1. 2020).
- Hattstein, M., Delius, P., *Islam. Art and Architecture*, Cologne 2000.
- Janša, O., Mihelič, D., *Stari in srednji vek: učbenik za 7. razred devetletke*, Ljubljana 2004.
- Karahasan, D., Intervju s Hujsenović K., 24ur.com, 26. 1. 2019, <https://www.24ur.com/novice/slovenija/intervju-karahasan.html> (pridobljeno 27. 1. 2020).
- Kayhan International*, The Land of Poetry, 14. 10. 1971, str. 40.
- Krumpak, A., *Novi vek – Zgodovina za 8. razred osnovne šole*, Ljubljana 2016.
- Krumpak, A., *Naš vek: 20. in 21. stoletje v Sloveniji in svetu: zgodovina za 9. razred osnovne šole*, Ljubljana 2018.
- Lah, M., *Nevropska zgodovina v slovenskih učbenikih in učnih načrtih za zgodovino: Primerjava vsebin pred osamosvojitvijo Slovenije in danes*, Diplomsko delo, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor 2011.
- Lunde, P., *Islam - Brief History*, London 2005.
- Potočnik, D., *Zgodovina, učiteljica življenja*, Maribor 2009.
- Potočnik, D., *Iran, dežela med Perzijo in islamom*, Maribor 2015.
- Potočnik, D., *Predstave in podobe o Orientu in islamu*, Maribor 2020.
- Program osnovna šola. Zgodovina. Učni načrt, *Programi in učni načrti v osnovni šoli*, zadnjič posodobljeno 27. 2. 2020, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_zgodovina.pdf (pridobljeno 6. 1. 2019).
- Rice, D., *Islamska umetnost*, Beograd 1968.
- Said, E. W., *Orientalism*, London 2003.
- Sewall, G. T., *Islam in the Classroom: What the Textbooks Tell Us*, New York 2008a.
- Sewall, G. T., *Textbook Lies about Islam*, New York 2008b.
- Spielvogel, J., *World History: Modern Times*, New York 2005.
- Tamimdari, A., *A History of Persian Literature*, Teheran 2002.
- Toynbee, A. J., Islam and the Western World, *Asia, The American Magazine of the Orient*, feb. 1923, str. 83–88, 132, 134, 137.
- Velajati, A., *Istorija kulture i civilizacije islama i Irana*, Beograd 2016.

Dragan Potočnik

Islam v imaginaciji Zahoda in pouk zgodovine

Ključne besede: učbeniki za zgodovino, pouk zgodovine, islam, krščanstvo, islamska civilizacija, American Textbook Council

Islamska civilizacija je bila v srednjem veku mogočna kulturna in politična sila. V številnih vidikih je pomembno vplivala na kulturni, znanstveni in politični razvoj Evrope ter navdihovala številne zahodne raziskovalce in popotnike, zlasti v 19. in zgodnjem 20. stoletju. V odnosu do islamske civilizacije sodobni zahodni diskurz izraža veliko mero strahu in nezaupanja. Razlogi za tako stanje so med drugim v nepoznavanju islama ter v neobjektivnem pisanju o tej civilizaciji. Za bolj uravnotežen diskurz o islamu sta potrebna poznavanje in civilizacijski dialog.

Prispevek obravnava diskurz o islamski civilizaciji v povezavi s slovenskimi in ameriškimi učbeniki. V slovenskih učnih načrtih za zgodovino je v 7. razredu islamski civilizaciji namenjena le izbirna tema. Spričo množice izbirnih tem to pomeni, da se zaradi drugih zanimivih tem le redki učitelji odločijo za obravnavo islamske civilizacije. V ameriškem kontekstu pa so učbeniki kritizirani zaradi naklonjenosti islamu. Pristop, ki ga priporoča American Textbook Council, ne pripomore k razumevanju in spoštovanju islamske civilizacije, ker islam v določeni meri enači s fundamentalizmom in nanj meče senco krivde stereotipnih obtožb.

V članku zagovarjamo stališče, da je tak pristop destruktiven, kajti javnost na podlagi stereotipov in nepoznavanja islam vse pogosteje identificira z ekstremističnim fundamentalizmom. Takšno podajanje zgodovine islama bi odnose med islamom in Zahodom v bodoče utegnili le še poslabšati.

Dragan Potočnik

The perception of Islam in the West and the teaching of history

Keywords: history textbooks, teaching of history, Islam, Christianity, Islamic civilization, American Textbook Council.

Islamic civilization was a powerful cultural and political force during the Middle Ages. It has greatly influenced the cultural, scientific and political development of Europe and inspired many Western travellers, explorers and academics, especially in the 19th and early 20th centuries. Contemporary Western discourse, however, shows considerable fear and distrust in its relation to Islamic civilization. Important reasons for this lie in the lack of knowledge and biased writing about Islam, and therefore a more balanced discourse on Islam is needed which would be based on knowledge and dialogue between civilizations.

The paper examines the presentations of Islamic civilization with regard to Slovene and American textbooks. In the Slovenian history curriculum for 7th grade students, Islamic civilization is only an elective topic. Moreover, faced with a wide choice of interesting elective topics,

few students choose themes related to Islamic civilization. In the American context, certain history textbooks have been criticized by the American Textbook Council for their favourable presentation of Islamic civilization. The paper argues that such positions do not contribute to the understanding of and respect for Islamic civilization, because they equate Islam with fundamentalism and make accusations based on stereotypes.

It is concluded that such an approach is destructive, as Islam is increasingly identified with extremist fundamentalism by the public, on the basis of stereotypes and a lack of knowledge. Such a presentation of Islam in textbooks could only make the situation between Islam and the West worse in the future.

O avtorju

Dragan Potočnik deluje kot profesor zgodovine na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Dejaven je tudi na številnih drugih področjih, saj je pesnik, pisatelj in svetovni popotnik. Njegovo raziskovalno delo na področju zgodovine obsega neevropsko zgodovino, didaktiko zgodovine in sodobno slovensko zgodovino. Izdal je številne članke in znanstvene monografije s teh področij. Je avtor več pesniških zbirk in leposlovnega romana *Pesem za Sinin Džan*.

About the author

Dragan Potočnik is a Professor of history in the Department of History at the Faculty of Arts, University of Maribor. In addition to his scholarly work, he is also engaged in a variety of other activities as a poet, writer and world traveller. His research in the field of history concentrates on non-European history, didactics of history and contemporary Slovene history. He has published numerous scholarly articles and scientific monographs. He is also the author of several books of poetry and a novel entitled *Song for Sinin Džan*.